

ДЕКОДУВАННЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

Погребняк І. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена декодуванню епістолярію знакових постатей української інтелігенції, а саме листуванню Володимира Леонтовича і Михайла Грушевського 1896-1914 років. Окреслено науково-теоретичні засади поняття «код», що є фундаментальним у семиотиці. Здійснена спроба оригінального осмислення епістолярних текстів на основі сучасних літературознавчих тенденцій. У результаті проведеного дослідження визначені пріоритетні коди листів, а саме: культурний, етикетний, дружньо-особистісний, громадський, ідеологічний.

Ключові слова: семиотика, код, декодування, епістолярій, лист, інтелігенція.

Погребняк И. В. Декодирование эпистолярия Владимира Леонтовича. Статья посвящена декодированию основных кодов эпистолярия Владимира Леонтовича. Определены научно-теоретические основы понятия код, который является фундаментальным в семиотике. Осуществлена попытка нетрадиционного для современного литературоведения осмысления эпистолярных текстов. В результате проведенного исследования определены приоритетные коды писем, а именно: культурные, этикетные, дружественно-личностные, общественные, идеологические.

Ключевые слова: семиотика, код, декодирование, эпистолярій, письмо, интеллигенция.

Pohrebniak I. V. Decoding of Volodymyr Leontovych's epistolary. The article considers decoding of epistolary of the Ukrainian intellectuals' symbolic figures, particularly correspondence of Volodymyr Leontovych and Mykhailo Hrushevskiy in 1896-1914. It outlines scientific-theoretical elements of the term «code», which is fundamental for semiotics. The article analyzes the correspondence from semiotic perspective, his letters are presented as semiotic (symbolic) formation. The article analyzes an array of definitions of semiotics as the study of the semiotic system, common characteristics of semiotic systems, general theories of signs and systems. It is noted that in light of semiotics popularity people not always engage research activities in this realm correctly, and there is excess use of its terms, which arouse concern among scientists. Volodymyr Leontovych communication codes with significant representatives of the end of the XIX-XX centuries are deciphered. It is attempted to comprehend epistolary texts in a creatively different way within the framework of modern literary tendencies. Code is defined as fundamental concepts in semiotics, epistles signs are considered as information containing codes. Consequently to the conducted study, it specifies codes with highest priority in the letters as follows: cultural, etiquette, friendly and intimate, social, ideological.

Key words: semiotics, code, decoding, epistolary, letter, intellectuals.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. На сучасному етапі у літературознавстві спостерігається неабиякий інтерес до генези семиотики, її теоретичних експлікацій та практичного втілення. Як відомо семиотика є настільки полікомпонентною, що не піддається повному опису у жодній окремій книзі і цим можна пояснити існування різних сучасних шкіл семиотики, між якими напрочуд мало згоди відносно меж цієї науки, основних її понять і методів дослідження [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні маємо низку визначень семиотики, а саме: наука про знакову систему; наука про загальні властивості знакових систем; загальна теорія знаків і знакової систем тощо. Водночас у зв'язку з популярністю семиотики не завжди коректно відносять до цієї галузі окремі наукові розвідки і тому зловживання її дефініціями є проблемою. Термін «семиотика» походить від грецького слова *σῆμα* – «знак», яке вживалося

при позначенні того, що тимчасово відсутнє і недоступне зору. Поняття «семиотика» (semiotic) було взято у грецьких стоїків, які, в свою чергу, запозичили його з медицини, що трактувала діагноз і прогноз як знакові процеси. Водночас семиотику можна визначити як науку про знакові системи різної природи. Одним з перших науку про знаки назвав семиотикою англійський філософ Джон Локк у трактаті «Досвід про людський розум». Її завдання, за визначенням вченого, полягало в розгляді природи знаків, «якими розум користується для розуміння речей або для передачі своїх знань іншим» [6, 695].

Семиотика вивчає властивості знаків, їх будову і закони, знакові системи, що здатні зберігати і передавати інформацію, до яких можна віднести й епістолярій. В центрі уваги семиотики знаходяться знаки, як носії значень, коди чи системи, в яких знаки організовані і культура, в рамках якої знаки і коди оперують. Відомо, що код у літературознавстві – система знаків (символів), за допомогою яких текст передається, сприймається і зберігається. Л. Статкевич зазначає, що інтерпретацію будь-якої комунікативної акції слід сприймати як

«переклад» коду письменника на код читача, які через унікальність лінгвокультурних свідомостей повністю співпадати не можуть [8, 31]. Відомо, що комунікативний акт складається з шести елементів, а саме: адресант або відправник, адресат або отримувач, повідомлення, контакт, контекст та код (Р. Якобсон). Звідси – епістолярний текст – повідомлення, автор листа – адресант, отримувач листа – адресат. Варто наголосити, що якщо адресант і адресат епістолярію живуть в одному соціокультурному просторі і послуговуються одним контекстом (стилем мислення) то вони мають спільні коди. Сучасна інтерпретація дослідником епістолярію визначається використанням інших культурних кодів, які дають змогу осучаснити епістолярні тексти і врахувати новітні методології.

К. Бюлер наголосував, що «по суті справи, із загальної моделі заміщення впливають важливі висновки, що стосуються чистої теорії відносин. У заміщення, як і в кожному відношенні, фігурують два елементи, які необхідно розрізнити при аналізі» [4], вони суть (в різних термінологіях) плану вираження і плану змісту, позначник і позначуване, зображення і зображуване. Власне вивчення відносин заміщення в знаку потрібно нам як інструмент семіотичного аналізу, але основа семіотичного підходу прихована в його методології і може бути віднесена до сфери кодів.

Умберто Еко дає визначення коду «як системи, яка встановлює репертуар протиставлення один одному символів, правила їх поєднання, оказійно взаємооднозначних відповідностей кожного символу якогось одного означуваного» [5, 45]. Дослідник виділяє 14 груп кодів, в які включені складові субкоди: природні коди (сигнали нюху, тактильна комунікація, смакові коди); паралінгвістика (медична семіотика, тип голосу, пармова); кінезіка і просеміка; музичні коди (системи засновані на звуконаслідуванні, конотативні системи); формалізовані мови; письмові мови, секретні коди, невідомі мови, природні мови; візуальні комунікації (одяг, візуально-вербальні системи); семантика; структура сюжету; культурні коди (етикет, типологія культур, система моделювання світу, моделі соціальної організації); естетичні коди і повідомлення; масові комунікації; риторичні і ідеологічні коди [5].

Р. Барт визначив п'ять головних кодів художнього твору, які фіксуються на рівні риторики: акціональний, немічний, герменевтичний, культурний, символічний [3]. Ю. Шрейдер визначає код як метаінформацію, без якої неможлива будь-яка інтерпретація сигналів, що надходять із зовнішнього світу [11, 50-82]. Ю. Лотман говорив про необхідність додаткового кодування і вважав, що на найвищому рівні текст кодується ще й ідеологічно: «Закони політичного, релігійного, філософського порядку, жанрові коди, етикетні міркування, які історично доводиться реконструювати на основі тих же текстів <...> усе це призводить

до додаткового кодування. Відмінність на рівнях свідомості і меті діяльності між автором тексту й істориком, який читає текст, створює найвищий поріг декодування» [7, 355]. Д. Фоккема наголосував, що письменники орієнтуються на суто літературні коди, а саме – загальнолітературний код, жанровий код та специфічний ідіолект письменника, який може вважатись особливим кодом [2, 81-98]. Л. Чертов описує природу коду, його генетичний зв'язок з інформацією: код – це «набір правил, норм, що ставлять у відповідність певним сигналам або знакам деякі фіксовані «значення», під якими <...> може розумітись будь-який стан джерела інформації, каналу зв'язку (наприклад, інші сигнали і знаки) або отримувача інформації, зокрема певні психічні образи (поняття, уявлення тощо)» [10, 34].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає у декодуванні листів В. Леонтович до М. Грушевського (1896–1914 років), а завданням є визначення специфіки кодів, окреслення особливостей листування та з'ясування пріоритетної проблематики епістол тогочасної інтелігенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На особливе декодування заслуговує епістолярій Володимира Леонтовича, листи якого визначаються полікомпонентністю кодів, що потребує дешифрування. Об'єктом наукової розвідки є листи В. Леонтовича написані до М. Грушевського в період з 11 грудня 1896 року до 12 березня 1914 року, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (49 листів, аркуші з блокнотів, телеграми, записочки, візитівки). Під час опрацювання листів максимально збережено правопис, лексичні звороти, ідіостилю авторської мови епістолярію.

Листи Володимира Леонтовича до Михайла Грушевського визначаються особливими етикетними кодами, якими послуговувалася тогочасна інтелігенція. Звертають на себе увагу зачини та фінали: «Вельмиповажний Михайле Сергієвичу!; Високоповажний Михайле Сергієвичу!; Високоповажний і дорогий Михайле Сергієвичу!; Дорогий Михайло Сергієвич!; Дорогий і Високоповажний Михайле Сергієвичу!»; «З найбільшим та найщирішим поваженням зичу Вам усього найкращого. В. Леонтович»; «З найбільшим поваженням та щирістю Вол. Леонтович; З найбільшим поваженням В. Леонтович»; «З найбільшим поваженням, бажаючи Вам усього найкращого Вол. Леонтович» [9]. Також важливим елементом етикетної системи (субкодом) є звернення в кінці листа до рідних та близьких М. Грушевського: «Перекажіть, будь ласка, моє шанування Марії Сільвестровні» [9, 28]; «Будь ласка, перекажіть моє шанування Марії Сільвестровні» [9, 32]; «Прошу Вас вклонитися низенько Марії Сільвестровні» [9, 35]; «Прохаю Вас низенько вклонитися Марії Сільвестровні» [9, 31]; «Бажаю щиро Вам, Марії Сільвестровні і Каті усього найкращого» [9, 41];

«Перекажіть, будь ласка, моє найбільше шанування Марії Сільвестровні» [9, 44].

Епістолярна комунікація дає змогу декодувати важливі тогочасні суспільно-культурні проблеми, які турбували представників інтелігенції. Одним із таких питань, яким переймався В. Леонтович був друк українських часописів. У листі до М. Грушевського від 26 жовтня 1906 року зазначено, що в редакції «Київської Старини» передплатників дуже мало, грошей немає і немає співробітників, а тому потрібно об'єднуватися з журналом «Записки», а цього не всі прагнуть: «Хотять, якби те було можливо, переробити «Київську Старину» в такий місячник, де б перша половина була наукова з двома викладавими мовами – і українською, і російською, а друга публіцистична з однією мовою – українською» [9, 20-21]. У цьому ж листі В. Леонтович пише про бажання створити українську кафедру в Київському університеті, але професор Перетц відповів йому, що наразі немає можливості це зробити, і він не впевнений, що професорська рада підтримає таку ініціативу. «Вважаючи на все це, доктор Перетц радить зробити так: зібрати з громади гроши на оплату видатків по кафедрі та прохати когось з українських учених вичитувати лекції українською мовою в становищі приват-доцента. Тоді станеться факт, який робитиме враження і на професорство, і на суспільство, і в кінці може довести всім потребу заснування дійсних українських кафедр» [9, 1].

Дбаючи про популяризацію української літератури, тогочасна українська інтелігенція прагнула порозуміння з російськими письменниками, тому намагалися знайти компроміс щодо друку українських журналів в Росії. 11 грудня 1896 року В. Леонтович із Санкт-Петербургу писав М. Грушевському: «Дехто з земляків, що пробувають тут, у Петербурзі, причіпляючись до 40-літнього ювілею Мордовцева jako українського письменника, надумали, святкуючі той ювілей, запрохати до себе кращих діячів з російської літератури (з редакцій журналів 389 «Вестн[ик] Евр[опы]», «Русск[ое] Богатст[во]» і «Новое Слово»), щоби звернути їх увагу на українське питання» [9, 32]. У листі від 1 квітня 1912 року В. Леонтович висловлює занепокоєння щодо збереження книжок в редакції: «Щодо складу книжок, то такої великої огороженої містини, як та хата, що ми розмовляли в редакції, на превеликий жаль, нема. Є у сараї комірчина з полом і дахом, але значно менша» [9, 83].

У листі від 9 грудня 1905 року з Києва В. Леонтович повідомляє про смерть батька своєї дружини Володимира Вікторовича Лесевича (філософ, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, військовий інженер з фахом), і просить М. Грушевського повідомити товариство імені Тараса Шевченка у Львові, так як: «Небіщик Владимир Вікторович не раз за життя свого висловляв свою волю леговати свою бібліотеку Товариству

імені Шевченка у Львові jako єдиній українській науковій інституції» [9, 5]. В. Леонтович зазначає, що бібліотека В. Лесевича переважно складається з не російських книжок: «Здебільшого, се книжки англійські, німецькі і французькі, є також італійські, провансальські, іспанські, голандські. Теми переважно: філософія, фольклор, історія релігій, література недержавних народів і т. д.» [9, 6]. Відчувається європейський вектор тогочасної інтелігенції, що визначався інтелектуальною авторизацією та персоналізацією цінностей європейського модерну, масштабністю мислення, широтою поглядів культурних діячів кінця XIX–XX століть.

Домінантними у листуванні оприявнюються націєтворчі коди, прагнення до збереження духовний надбань, популяризації українського друкованого слова. У листі до М. Грушевського від 8 березня 1906 року, В. Леонтович висловлює щире подяку від себе та дружини Товариству імені Тараса Шевченка у Львові за намір тримати бібліотеку В. Лесевича в окремих шафах з іменною таблицею. «Він за життя поклав так багато праці і думки на складання тї бібліотеки. Він дуже любив її, і ми знаємо, що йому було б за життя дуже приємно знати, що і після його смерти вона складатиме щось одно ціле. Отже, думка Товариства зробити з бібліотеки Володимира Вікторовича окрему частину своєї бібліотеки саме відповідає бажанню покійного, і ми щиро дякуємо за так щіре з боку Товариства відношення до дару Володимира Вікторовича» [9, 7].

Питання друку українських творів стояло досить серйозно у тогочасній Україні. Цензура максимально «фільтрувала» тексти, аби українофільські ідеї не потрапляли до рук читачів, тому письменники вдавалися до взаємоцензури, аби допомагати один одному виробляти ідіостиль власне українського митця. Так, у листі від 20 березня 1908 року з Києва В. Леонтович пише про враження від оповідання С. Черкасенка. Зазначено, що вся будова тексту справляє враження ніби автор не знає як упорядкувати думки, тому кидається чи в той, чи в інший бік: «Оповідання д. Черкасенка, правду мовити, не дуже мені вподобалося. Типи зовсім не видержані і поводяться часом так, як саме таким людям, яких хоче змалювати автор, не відповідає поводитися. Кінець штучний <...> А якби можна було побалакати з автором, щоб він дещо переробив, то можна було б виправити все оповідання, щоб було і зовсім «прилично» [9, 12].

Деякі епістоли В. Леонтовича до М. Грушевського характеризуються чіткими інформативними та комунікативними функціями, лаконічністю, що зумовлено бажанням адресанта якнайшвидше надіслати повідомлення та отримати відповідь і фактично складаються з одного або двох речень. У листі від 3 серпня 1904 року зазначено: «Дуже бажав би побачитися з Вами. Чи не будете у Кийові 29–30 августа с. р.? Тоді збираюся бути там. Може, і Ваша ласка була б над'їхати»

[9, 110]. У епістолі від 12 червня 1909 року читаємо: «Вибачте, будь ласка, що пишу до Вас без куверти. Я приїхав на час, то не маю тут кувертів, а боюся затримати довго Вашого посланця, поки пошлю до крамниці» [9, 42]. Інший лист демонструє дещо комічну ситуацію: «Вибачте, будь ласка, що роблю Вам клопіт. Вчора забувся у Вас свої калоши з буквою Л. Будь ласка, перешліть їх через сього посланця» [9, 104].

Епістолярій В. Леонтовича до М. Грушевського наповнено дружніми кодами, фактично кожна епістола моделює поведінкову ситуацію, розмову друзів. Поряд з громадськими концептуальними поглядами, творчими рефлексіями, рясніють особистісні розмови. Листи, маючи суто літературну форму спілкування, наповнюються «прозою життя». У листі від 12 жовтня 1906 року В. Леонтович ділиться особистими переживаннями щодо хвороби дружини, яка потребує операції за кордоном: «Подорож наш до закордону все відсовується. Юлія Владимірівна все вигадує якісь причини до того. Вона боїться операції, а я не зважуюся взяти на себе відповідальність, щоб рішуче намовляти її до неї. Не знаю ще, як з цим буде» [9, 17-18]. 4 квітня 1911 року з Києва В. Леонтович повідомляє про операцію сина: «Вітя, слава Богу, почуває себе гаразд. Сьогодні

вранці йому зробили операційку – раз писнув, як різнули, але з того часу почуває себе добре і веселий» [9, 60].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні епістолярна культура є предметом пильної уваги дослідників. Процес декодування листів відомих діячів кінця XIX–XX століть цікавий в пізнавальному плані, адже відображає контекст доби і дає можливість отримати інформацію як про адресанта так і про адресата. Збережені листи відтворюють епістолярну культуру помежів'я в цілому та індивідуальний стиль конкретного автора. Звертаючись до корпусу листів В. Леонтовича до М. Грушевського з семіотичного підходу, а саме декодування, встановлюємо синтез певних кодів: загальнокультурні процеси епохи, етикетні трафарети та кліше, дружньо-особистісні, націєтворчі, європейські. Важливою характеристикою кодів є їх здатність керувати процесом пізнання, передавати смисл, який розшифровується адресатом за допомогою модальності власних суджень. Між науковцями-семіотиками донині немає узгодженості щодо інтерпретації кодів, їх класифікації, кореляції у відповідності до сучасних методологій це і зумовлює подальші дослідження у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chandler D. Semiotics for beginners URL: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem09.html>. (Last accessed: 11.12.2017).
2. Fokkema D. The semantic and syntactic organization of postmodernist texts. Approaching postmodernism: Papers pres. at a Workshop on postmodernism, 21-23 Sept., 1984, Univ. of Utrecht. Ed. by Fokkema D. W., Bertens H. Amsterdam Philadelphia, 1986. p.81—98.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1989. 616 с.
4. Бюлер К. Теория языка. URL: http://www.classes.ru/grammar/111.Karl_Buller_Teoriya_yazika/html/3.html. (Last accessed: 10.12.2017).
5. Локк Дж. Опыт о человеческом разуме. Избранные философские сочинения. Т. 1. М.: Соцэгиз, 1960. С. 695.
6. Лотман Ю. Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. М.: Гнозис, 1994. 547 с.
7. Статкевич Л. Форми і функції інтертекстуальності в поезії Томаса Стернза Еліота : дис. ... кандидата філол. наук. Кам'янець-Подільський, 2007. 214 с.
8. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 600. С. 20—63.
9. Чертов Л. Знаковость: опыт теоретического синтеза идей о знаковом способе информационной связи. СПб., 1993. С. 34.
10. Шрейдер Ю. Социокультурные и технико-экономические аспекты развития информационной среды. Информатика и культура. Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1990. С. 50—82.
11. Эко У. «Отсутствующая структура. Введение в семиологию». ТОО ТК «Петрополис», 1998. 432 с.